

KATARZYNA LENART-KŁOŚ*

Wartości funkcjonariuszy Służby Więziennej

1. Przemiany w Służbie Więziennej

Służba Więzienna stanowi ciekawe pole badawcze ze względu na dynamiczne zmiany, jakie zachodzą w obrębie więziennictwa. Zmieniło się postrzeganie roli jednostek penitencjarnych, co wymusiło także zdefiniowanie na nowo oczekiwań wobec personelu. Prawie do końca XVI wieku więzienie pełniło funkcję miejsca, w którym dokonywano tylko odwetu na przestępcy lub gdzie oczekiwał on na wykonanie wyroku. Głównym celem kary było odstraszenie od popełniania przestępstwa¹. Do realizacji tak sformułowanego zadania niezbędny był personel o określonych cechach. Potrzebne były zatem osoby bezwzględne, brutalne, zadające fizyczne cierpienie przestępcom. Kolejne okresy wiązały się z przyjęciem innej perspektywy. Zaczęto dostrzegać, że więzienie nie powinno stanowić wyłącznie miejsca odbywania kary, ale sprawić, by przestępca po jego opuszczeniu zmienił swe postępowanie na lepsze. Zmiana spojrzenia na osobę skazaną i cel jej pobytu w zakładzie karnym determinowała redefinicję zadań i oczekiwań wobec personelu. Funkcjonariusze przestali pełnić rolę katów, a stali się łącznikiem ze społeczeństwem. Duże zmiany we współczesnym więziennictwie polskim dokonały się w latach 1990–1997. Był to czas przechodzenia od modelu więzienia represyjnego do prospołecznego. W 1996 roku została uchwalona ustawa o Służbie Więziennej. W tym czasie wymieniono prawie połowę kadry więziennej, szukano nowych metod resocjalizacji, organizowano

* DR KATARZYNA LENART-KŁOŚ – Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: katarzyna.lenart-klos@kul.pl, ORCID: 0000-0001-6429-6152.

¹ E.J. Dukaczewski, *Historia rozwoju praktyki resocjalizacyjnej w Polsce i na świecie*, w: *Resocjalizacja: teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2008, s. 32.

sympozja na ten temat, badano intensywnie podkulturę więzienną. Zaakcentowano wyraźnie potrzebę odrębnej pracy ze skazanymi kobietami². Jednocześnie w XXI wieku więźniowie zyskują coraz więcej praw, których przestrzeganie jest ściśle kontrolowane³. W centrum zainteresowania znajdują się osoby pozbawione wolności, a podejmowane działania zmierzają do poprawy warunków ich funkcjonowania. Zainicjowany w 2016 roku program „Praca dla więźniów” służy aktywizacji zawodowej skazanych⁴. System dozoru elektronicznego jest nowoczesnym, nieizolującym sposobem odbywania kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym⁵. Wobec takiej polityki penitencjarnej muszą odnaleźć swoje miejsce pracownicy Służby Więziennej. Podejmują pracę w instytucji totalnej, która wymusza określony styl funkcjonowania, z drugiej strony – pełnią służbę, czyli wykazują gotowość do poświęcenia. Ponieważ Służba Więzienna jest też jedną z grup dyspozycyjnych, funkcjonariusze za cenę uzyskania środków do życia podlegają rozkazom, hierarchii, dyscyplinie, musztrze, skoszarowaniu, umundurowaniu, i znacznemu ograniczaniu życia rodzinno-osobistego na rzecz pełnienia wewnątrzgrupowych i zewnątrzgrupowych ról społecznych⁶. Funkcjonariuszom są stawiane wysokie wymagania, zarówno na etapie rekrutacji, jak i w trakcie przebiegu służby. Takie wielowymiarowe ujęcie pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej domaga się określenia, co dla tej formacji mundurowej jest ważne i jakie elementy tworzą jej system wartości, ponieważ to wartości determinują wybory w życiu prywatnym i zawodowym. Artykuł ma na celu ukazanie specyfiki tych wartości, która w pewnej mierze zależy od cech społeczno-demograficznych funkcjonariuszy.

² H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2007, s. 108-112.

³ Warto wspomnieć choćby rolę Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur (KMPT), którego zadania od 18 stycznia 2008 r. powierzono Rzecznikowi Praw Obywatelskich. Pracownicy KMPT monitorują miejsca, w których przebywają osoby pozbawione wolności. Wzrost świadomości swych praw przez więźniów rodzi szereg konsekwencji w postaci pisania dużej liczby skarg w systemie wewnętrznym (w zależności od sprawy są one rozpatrywane przez kierownika jednostki organizacyjnej, Dyrektora Okręgowego Służby Więziennej, Dyrektora Generalnego Służby Więziennej lub osobę przez niego wyznaczoną, Ministra Sprawiedliwości lub osobę przez niego wyznaczoną) lub w systemie zewnętrznym (do sądu penitencjarnego lub Rzecznika Praw Obywatelskich), co znacznie utrudnia pracę funkcjonariuszy.

⁴ Zob. P. Jaki, *Zatrudnienie skazanych w Polsce na tle porównawczym. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95, s. 79-98.

⁵ Zob. D. Sarzała, *Resocjalizacyjny wymiar dozoru elektronicznego jako nieizolacyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. 35, z. 2, s. 159-175; K. Mrozek, *Zmiany w dozorcze elektronicznym wprowadzone w 2018 roku*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 99, s. 5-17.

⁶ Z. Zagórski, *Spółeczeństwo transformacyjne. Klasy i warstwy Polski postkomunistycznej*, Wrocław 1997, s. 25.

2. Wartości

Wartości nieodłącznie towarzyszą człowiekowi w jego życiu: w jego działaniach, podejmowanych decyzjach, życiu prywatnym i zawodowym. Decydują o poszczególnych wyborach i je uzasadniają. Wartością może być dowolny przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, instytucja lub idea, która pełni ważną rolę w życiu jednostki lub zbiorowości oraz w stosunku, do której przyjmują oni postawę szacunku. Ponadto wartości są fundamentalnym elementem funkcjonowania grup społecznych⁷. Dążenie do osiągnięcia czy urzeczywistnienia wartości sprawia, że człowiek mobilizuje swe siły i koncentruje się na działaniach, które przybliżą go do celu. Nie są one gotowymi instrumentami, których można w bezpośredni i racjonalny sposób użyć do osiągnięcia zamierzonych celów. Nie są też dane jednostkom jako precyzyjne wytyczne ich życia. Pomagają dokonywać wyborów życiowych, podejmować decyzje, które niekiedy wydają się być nieracjonalne, a jednak są zgodne z wewnętrznymi przekonaniami człowieka. Otwierają i ukierunkowują na pewien horyzont możliwości⁸. Od samej jednostki zależy, w jaki sposób te możliwości zostaną wykorzystane.

Stanisław Ossowski dokonał podziału wartości niewspółmiernych, czyli niemożliwych do porównania według wspólnej skali, na wartości odczuwane i uznawane, wartości-środki i wartości-cele oraz na wartości codzienne i uroczyste. Do wartości odczuwanych można zaliczyć atrakcyjne oraz pożądane przedmioty. Wartości te wiążą się ze sferą emocjonalną człowieka. Z kolei w skład wartości uznawanych wchodzi przedmioty, które mają dla jednostki wartość obiektywną⁹. Współistnienie tych dwóch kategorii wartości może być przyczyną występowania trzech sytuacji. Istnieją przedmioty, które są przez nas uznawane jako wartości i jako takie odczuwane, istnieją przedmioty uznawane jako wartości, ale nie odczuwane i w końcu istnieją takie, w których odczuwamy wartości, ale ich nie uznajemy¹⁰. Drugą kategorią dychotomiczną są wartości-środki (instrumentalne) i wartości-cele (autoteliczne). Wartości instrumentalne określa się jako pożądane sposoby zachowania, a wartości autoteliczne uchodzą za jeszcze bardziej pożądane stany docelowe¹¹. Natomiast wartości uroczyste, odświeżające wiążą się z wydarzeniami mającymi patetyczne zabarwienie. Tego

⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 97–98.

⁸ J. Szymczyk, *Wartości a zachowania i działania społeczne*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości: idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Lublin 2012, s. 15.

⁹ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 1967, s. 73.

¹⁰ Tamże, s. 74.

¹¹ C. Kluckhohn, *Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification*, w: *Toward a General Theory of Action*, red. T. Parsons, E. Shils, Cambridge 1951, s. 395.

typu wartości są trwałe i z reguły zostawiają ślad w psychice ludzkiej. Zaś do kategorii wartości dnia codziennego, jak sama nazwa wskazuje, zalicza się wartości związane z codziennym życiem, choćby sukcesy i niepowodzenia towarzyskie czy zawodowe. Te wartości wyróżnia ich chwilowy charakter¹².

Wartości można też podzielić na osobowe (ostateczne i codzienne) i społeczne (podstawowe). Wartości osobowe nadają sens osobie ludzkiej, natomiast społeczne nadają ten sens, ale większym strukturom – społeczeństwu i państwu. Zarówno wartości osobowe, jak i społeczne uzasadniają działania i podejmowane decyzje¹³. Jak zauważa Janusz Mariański, wartości codzienne ulegają stosunkowo szybkim przemianom w porównaniu do ostatecznych i podstawowych. Wartości codzienne zmieniają się wraz ze zmianami w obrębie indywidualnych celów i dążeń życiowych jednostek. Cechują się zatem relatywnością, co jednak nie oznacza, iż nie ma wartości absolutnych czy uniwersalnych¹⁴. Wartości codzienne są zależne od aktualnych celów określanych przez jednostki, lecz także modyfikują te cele i sposoby ich osiągnięcia.

Z badań CBOS wynika, że hierarchia wartości Polaków pozostaje od 2005 roku dość stabilna. Na pierwszym miejscu wciąż jest wskazywane szczęście rodzinne (2013 – 82%, 2010 – 84%, 2005 – 84%). Dobre zdrowie jest cenione zaraz po szczęściu rodzinnym (2013 – 74%, 2010 – 74%, 2005 – 69%). Uczciwe życie zajmuje trzecie miejsce (2013 – 26%, 2010 – 23%, 2005 – 23%), a na czwartym Polacy stawiają pracę zawodową (2013 – 19%, 2010 – 20%, 2005 – 20%). Wiara religijna jako ceniona wartość straciła trochę na znaczeniu (2013 – 12%, 2010 – 17%, 2005 – 19%)¹⁵. Badania te nie ujmuje różnic i specyfiki wartości prezentowanych przez poszczególne grupy zawodowe, zwłaszcza mundurowe, ale pokazują ogólny obraz polskiego społeczeństwa, z którym można porównać wybraną kategorię zawodową.

3. Metodologia badań własnych

Badania socjologiczne zostały zrealizowane wśród funkcjonariuszy Służby Więziennej w latach 2014–2015. Ankietę audytoryjną przeprowadzono w ośrodkach prowadzących szkolenia dla funkcjonariuszy Służby Więziennej: Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej w Kulach i Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu. Przebadano łącznie 475 osób. Po wstępnej analizie odpowiedzi odrzucono zestawy badawcze ze znaczącymi mankamentami.

¹² S. Ossowski, dz. cyt., s. 90.

¹³ W. Piwowarski, *Wartości podstawowe*, „Pielgrzym. Pismo Katolickie” 1993, nr 7, s. 7.

¹⁴ J. Mariański, *Etos pracy bezrobotnych*, Lublin 1994, s. 12.

¹⁵ *Wartości i normy. Komunikat z badań CBOS, BS/111/2013*, Warszawa 2013.

Kryterium wyłączenia ankiety z dalszych analiz stanowił brak odpowiedzi w co najmniej 20% pytań. Analizom statystyczno-korelacyjnym zostało poddanych 459 ankiet. Narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety „Etos pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej”. Do badania zaproszono osoby, które pracują w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności. Wśród grupy 459 funkcjonariuszy 83% stanowili funkcjonariusze działu ochrony, natomiast 17% wychowawcy, czyli funkcjonariusze działu penitencjarnego. Odsetek kobiet wśród respondentów wyniósł 8,3%, natomiast mężczyzn 91,7%. Najliczniej reprezentowane były osoby w wieku 26–30 lat (40,7%) i 31–39 lat (39,4%), co odzwierciedla strukturę populacji tej formacji mundurowej. Respondenci w wieku 20–25 lat i powyżej 40. roku życia stanowili odpowiednio 14,2% i 5,2% próby. Rozpiętość stażu pracy respondentów wynosiła od roku (7 osób) do 23 lat (2 osoby). Średnia stażu pracy wyniosła 4,29, zaś mediana 3 lata. 35,9% respondentów zadeklarowało maksymalnie 2-letni staż pracy, 33,3% powyżej 2 i mniej niż 5 lat, osoby ze stażem od 5 do 9 lat stanowiły 20,7% ankietowanych, zaś 9,2% miało ponad 9-letnią służbę za sobą. 0,9% respondentów nie przyznało się, jak długo pracuje w tej formacji. Stan cywilny został na potrzeby analiz zdychotomizowany do dwóch kategorii: żonatych/zamężnych (68%) i nieżonatych/niezamężnych (32%), przy czym ta druga kategoria obejmuje, ze względu na małe liczebności w próbie, poza kawalerami/pannami (134 osoby) także osoby owdowiałe, rozwiedzione i pozostające w separacji. 22,2% respondentów uczestniczy we Mszy Świętej lub nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu, 18,5% kilka razy w miesiącu, 31,4% kilka razy w roku, natomiast 9,2% rzadziej niż raz w roku lub wcale. Założono, że cechy społeczno-demograficzne będą różnicować funkcjonariuszy Służby Więziennej pod względem preferowanych wartości codziennych i uroczystych.

4. Wartości codzienne funkcjonariuszy Służby Więziennej

Pomiaru wartości codziennych funkcjonariuszy Służby Więziennej można dokonać poprzez wskazanie dążeń i celów życiowych jednostek, dla których te cele mają priorytet. Aspiracje życiowe stanowią wyraz ludzkich potrzeb podstawowych, ale też tych wyższego rzędu. Najważniejsze są te wartości, które kształtują życie codzienne jednostek i przejawiają się we wzorach zachowań społecznych¹⁶. Codzienne zawodowe funkcjonowanie Służby Więziennej odbywa się w warunkach instytucji totalnej, ustawicznego zagrożenia zdrowia i życia, nagromadzonego stresu zawodowego, zagrożenia wypaleniem zawodowym. Te czynniki mają wpływ na dokonywane wybory.

¹⁶ J. Mariański, *dz. cyt.*, s. 123.

Wartości codzienne można scharakteryzować wedle trzech porządków: według częstości wybierania konkretnych wartości, częstości wyboru tych wartości, które w opinii respondentów uchodzą za najważniejsze i wedle obaw wynikających z utraty poszczególnych wartości¹⁷. Respondenci w pytaniach mogli najpierw zaznaczyć maksymalnie trzy wartości spośród dostępnej kafeterii lub wskazać swoją odpowiedź w polu „inna odpowiedź”. Następnie w każdym przypadku wybierali najważniejszą dla nich opcję. Kafeteria w dużej mierze opiera się na doświadczeniach empirycznych innych badaczy.

Tabela 1. Najważniejsze wartości w życiu (dane w %)

Co aktualnie jest dla Pana/i najważniejsze?	%
szczęście w życiu rodzinnym	71,6
zdrowie	60,5
miłość	49,8
przyjaźń	16,4
hobby	16,4
odpoczynek i rozrywka	14,8
interesująca i satysfakcjonująca praca	14,0
wysokie zarobki	12,9
wiara w Boga	12,7
możliwość kształcenia się	8,1
odnaleźć sens w życiu	5,5
działalność społeczna	1,5
syn, rodzina	1,5
utrzymanie rodziny	0,2

Źródło: badania własne. Dane nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi.

Respondenci najczęściej wskazywali szczęście w życiu rodzinnym (71,6%), następnie zdrowie (60,5%) i miłość (49,8%). W granicach kilkunastu procent oscylowały następujące odpowiedzi: hobby (16,4%), przyjaźń (16,4%), odpoczynek i rozrywka (14,8%), interesująca i satysfakcjonująca praca (14%), wysokie zarobki (12,9%) i wiara w Boga (12,7%). Kilku respondentów wskazało dodatkową odpowiedź. Wysokie znaczenie respondenci przypisują rodzinie i miłości, a także zdrowiu, co pokrywa się z wartościami powszechnie cenionymi przez Polaków.

¹⁷ Tamże, s. 125.

Ze wskazanych przez siebie maksymalnie trzech najważniejszych wartości w życiu respondenci wybierali wartość najważniejszą. Dziewięć osób nie udzieliło odpowiedzi. Podstawę procentowania stanowią udzielone odpowiedzi, z wyłączeniem braków danych. Dla 40,4% respondentów to szczęście w życiu rodzinnym stanowi największą wartość. Następnie wskazano zdrowie (34,4%) i miłość (10,4%). Praca uzyskała niecały 1%, podobnie jak wysokie zarobki (1,3%), co pokazuje, że funkcjonariusze budują swoje życie na fundamentach rodzinnym, a nie zawodowo-finansowych.

Stan cywilny różnicuje istotnie odpowiedzi respondentów ($\chi^2=33,022$, $df=13$, $p=0,001$, V Kramera wynosi 0,271, co oznacza słabą siłę związku). Co ciekawe, szczęście w życiu rodzinnym za najważniejszą wartość uważa 46,1% żonatych/zamężnych i 28,2% respondentów z drugiej grupy. Z kolei miłość była najważniejsza dla 16,9% nieżonatych/niezamężnych i dla 7,5% osób w związku małżeńskim.

Dążenia życiowe funkcjonariuszy zbadano, pytając funkcjonariuszy, z czego nie byłiby w stanie zrezygnować. Ludzie boją się stracić to, co przedstawia dla nich największą wartość. Hierarchię wartości można zbudować na podstawie zadeklarowanych obaw utraty konkretnych wartości.

Tabela 2. Cele i dążenia, z których respondenci nie chcieliby zrezygnować (dane w %)

Z czego nie zrezygnował(a)by Pan(i) za żadną cenę?	%
z ukochanej osoby	83,6
z założenia rodziny	60,3
z dobrej opinii	36,5
z życia wartościowego	22,9
z dobrobytu materialnego	19,7
z przekonań religijnych	18,8
z realizacji własnych ideałów	18,1
z pracy zawodowej	14,4
z czegoś innego	0,9

Źródło: badania własne. Dane nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi.

Aż 83,6% wskazań przypadło na odpowiedź „z ukochanej osoby”. Na drugim miejscu pojawiło się założenie rodziny (60,3%), a na kolejnym - dobra opinia (36,5%). Również życie wartościowe okazało się być dość często wybieranym przez funkcjonariuszy (22,9%). W poprzednim pytaniu, gdy respondenci wskazywali wartości najważniejsze wprost, na pierwszym miejscu pojawiała się szczęście w życiu rodzinnym. Pytając o to, czego nie chcieliby stracić, wskazali przede wszystkim ukochaną osobę. Szczęście rodzinne respondenci wiążą z bliską

im osobą. Co ciekawe, zdrowie jako wartość najważniejszą wskazywało przy odpowiedziach wielokrotnego wyboru aż 60,5% respondentów, natomiast żaden z nich nie dopisał w tym pytaniu, że nie zrezygnowałby ze zdrowia¹⁸. Ze względu na specyfikę swojej pracy, funkcjonariusze muszą odznaczać się dobrym stanem zdrowia, które pozwala im na pełnienie służby. Dla części może ono nie stanowić wartości, tylko pewną oczywistość umożliwiającą im pracę.

Wśród wybranych odpowiedzi funkcjonariusze deklarowali, jaki jest najważniejszy cel lub dążenie, z którego nie chcieliby zrezygnować. Ponad połowa ankietowanych (53,5%) zdecydowała, że nie zrezygnowałaby z ukochanej osoby, zaś 25,2% funkcjonariuszy nie chciałoby poświęcić założenia rodziny. Natomiast inne odpowiedzi oscylują w granicach kilku procent, przy czym tylko 1,3% osób nie zrezygnowałoby z pracy zawodowej. Jednakże analizy wykazały, że żadna ze zmiennych niezależnych nie wpływa w sposób istotny statystycznie na różnice w odpowiedziach udzielonych przez respondentów.

Funkcjonariusze wskazywali także, co chcieliby osiągnąć w życiu.

Tabela 3. Deklarowane cele i dążenia życiowe (dane w %)

Co chciał(a)by Pan(i) osiągnąć w życiu?	%
szczęście rodzinne	68,2
stabilizację życiową	49,5
dobre warunki materialne, wysokie zarobki	48,6
miłość	32,2
spokój	29,0
czyste sumienie	22,4
przyjaźń	11,1
karierę zawodową	7,8
interesującą pracę/zatrudnienie	6,3
uznanie wśród ludzi	6,1
zbawienie duszy	3,5
sławę	1,1
władzę nad innymi	1,1

Źródło: badania własne. Dane nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi.

Najczęściej wskazywaną odpowiedzią było szczęście rodzinne (68,2%), następnie niemal z taką samą częstotliwością stabilizacja życiowa (49,5%)

¹⁸ W kafeerii odpowiedzi kategoria „zdrowie” nie została umieszczona.

i dobre warunki materialne, wysokie zarobki (48,6%). Dość często wybierano miłość (32,2%), spokój (29%) i czyste sumienie (22,4%). Przyjaźń, sława, interesująca praca, kariera zawodowa i uznanie wśród ludzi były deklarowane przez niewielki odsetek respondentów. Mimo, że funkcjonariusze mają pewną władzę nad więźniami, ten element ma dla nich marginalne znaczenie.

Szesnaście osób nie wskazało jednej, najważniejszej wartości. Wynika to albo z przeoczenia albo z trudności w podjęciu decyzji. Ponad połowa funkcjonariuszy za najważniejszy cel w życiu uważa szczęście rodzinne (52,4%). Dość dużo wskazań w porównaniu z innymi odpowiedziami uzyskała też stabilizacja życiowa (16,5%) i miłość (9,7%). Wysokie zarobki za najważniejsze dążenie życiowe zaznaczyło tylko 6,3% respondentów.

Stan cywilny wpływa na różnice w odpowiedziach funkcjonariuszy ($\chi^2=30,732$, $df=11$, $p=0,001$, V Kramera wynosi 0,263, więc siła związku jest słaba). Szczęście rodzinne okazuje się być ważniejsze dla osób pozostających w związku małżeńskim (57,1%) niż dla nieżonatych i niezamężnych (42,3%). Niewielka różnica dotyczy także miłości, która jest wymieniana częściej przez osoby niebędące w związkach małżeńskich (13,4%) niż przez żonatych i mężatki (8%).

Także kwestia religijności różnicuje odpowiedzi respondentów ($\chi^2=73,091$, $df=33$, $p=0,000$, V Kramera 0,243 wskazuje słaby związek). Osoby praktykujące co najmniej raz w tygodniu najczęściej wskazywały na wartość szczęścia rodzinnego (59%), natomiast osoby niepraktykujące dużo rzadziej zaznaczały tę odpowiedź (28,6%). Warto także zwrócić uwagę na znaczenie stabilizacji życiowej według częstotliwości praktykowania. 11% osób regularnie praktykujących, 17,1% osób praktykujących kilka razy w miesiącu, 13,6% przybywających na Mszę lub nabożeństwa kilka razy w roku i aż 23,2% osób prawie lub wcale niepraktykujących wskazywało na znaczenie stabilizacji życiowej. Przypuszczalnie osoby regularnie praktykujące mają poczucie stabilizacji wynikające z ich wiary, natomiast takiego poczucia brakuje osobom niepraktykującym. Osoby regularnie praktykujące wskazywały także na chęć osiągnięcia zbawienia duszy (8%), co w ogóle nie było wybierane przez niepraktykujących i praktykujących kilka razy w miesiącu, i tylko w znikomej części przez osoby uczestniczące w nabożeństwach kilka razy w roku (0,6%). Interesujące jest również to, że im mniejsza częstotliwość praktykowania, tym ważniejsze znaczenie przypisywane miłości (6% wskazań przez osoby praktykujące co najmniej raz w tygodniu, 9,8% przez praktykujących kilka razy w miesiącu, 10,8% osoby uczestniczące we Mszy Świętej lub nabożeństwach kilka razy w roku i wreszcie 12,5% respondentów niepraktykujących).

Kwestia wartości, jakimi kierują się funkcjonariusze Służby Więziennej jest wciąż mało poznana od strony naukowej. Niewielkie badania w tym zakresie przeprowadziły Joanna Wardzała-Kordyś i Aleksandra Perchla-Włosik w Zakładzie Karnym w Głogowie na grupie 40 osób. Funkcjona-

riusze deklarowali swe wartości nazywane w badaniu celami życiowymi. Najważniejsze wartości dla funkcjonariuszy reprezentujących tę jednostkę stanowiły: korzystanie z życia i podróży oraz niezależność, następnie udane życie rodzinne i wykształcenie. Wysokie dochody znalazły się na piątym miejscu w hierarchii wartości¹⁹. Autorki badań podkreślają, że dość zaskakujące okazało się postawienie wyżej możliwości korzystania z życia i rozrywki niż udanego życia rodzinnego, co jest przejawem orientacji o nastawieniu hedonistyczno-materialistycznym. Jednak badanie na tak małej próbie nie pozwala na ekstrapolację wyników badań na całą populację funkcjonariuszy²⁰.

Podobne badania dotyczące wartości życiowych przeprowadzonych wśród policjantów pokazały, że przedstawiciele tej grupy zawodowej cenią przede wszystkim rodzinę i zdrowie, natomiast wyraźnie zaznacza się przesunięcie ku wartościom materialistycznym i hedonistycznym (wysoko ceniono wygodne życie). Jednak wartości materialistyczne nie przesłaniają wartości moralnych, takich jak sprawiedliwość czy uczciwość, co świadczy o wysokim stopniu profesjonalizmu policjantów²¹. W przypadku funkcjonariuszy Służby Więziennej nie ujawnia się orientacja hedonistyczna, natomiast godne uwagi jest postawienie wysoko w hierarchii takich wartości jak dobra opinia czy wartościowe życie, co świadczy o profesjonalizmie tej formacji mundurowej. Funkcjonariusze pracujący w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności powinni stanowić wzór do naśladowania, a do tego konieczne jest właściwe określenie priorytetów.

Według badań socjologicznych z 2010 roku wśród celów i dążeń Polaków najczęściej wskazywane są finanse i praca (po 41%). Zaraz za nimi znajduje się rodzina (40%), 25% respondentów wybrało plany związane z własną osobą (edukacja, udane życie osobiste, wyjazdy). Zdrowie wskazało 16% badanych osób. Pozostali wymieniali cele społeczne (8%), stałość (5%), spokój (4%) i 5% respondentów wskazało jeszcze inne odpowiedzi²². W porównaniu do badań z 2006 roku praca zyskała na znaczeniu (w 2006 roku jako najważniejszy cel wskazało ją 30% respondentów). Odpowiednie warunki materialne były rzadziej wskazywane (26%). Natomiast na znaczeniu zyskała rodzina, ponieważ we wcześniejszych badaniach posiadanie dzieci wskazało 14% respondentów, natomiast założenie rodziny 8%. Zdrowie także stało się dobrem bardziej cenionym, ponieważ

¹⁹ J. Wardzała-Kordyś, A. Perchla-Włosik, *Funkcjonariusze Służby Więziennej. Wybrane aspekty socjologiczne*, w: *Grupy dyspozycyjne w obliczu Wielkiej Zmiany: kulturowe i społeczne aspekty funkcjonowania w świetle procesów integracyjnych*, red. J. Maciejewski, M. Bodziany, K. Dojwa, Wrocław 2010, s. 508–510.

²⁰ Tamże, s. 515.

²¹ A. Kokiel, *System wartości życiowych szeregowych funkcjonariuszy Policji w dobie intensyfikacji zmian społeczno-kulturowych*, w: *Szeregowcy w grupach dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza zawodu i jego roli w społeczeństwie*, red. J. Maciejewski, A. Krasowska-Morut, A. Rusak, Wrocław 2009, s. 270–271.

²² *Cele i dążenia życiowe Polaków. Komunikat z badań CBOS, BS/161/2010*, Warszawa 2010, s. 3–4.

w 2006 roku jego znaczenie podkreśliło 10% respondentów, a cztery lata później już 16%²³. Funkcjonariusze również cenią finanse i pracę, jednak wyżej stawiają sobie szczęście rodzinne i miłość, dzięki którym łatwiej im znosić trudy służby.

Inny raport CBOS na temat aspiracji Polaków ukazuje, iż od dwudziestu lat podstawowy kierunek dążeń Polaków wyznaczają przede wszystkim sprawy dotyczące życia osobistego i rodzinnego (64% wskazań respondentów). Ta kategoria obejmuje między innymi dbałość o zdrowie własne i bliskich, leczenie i pragnienie długiego życia, miłość, szacunek i spokój w rodzinie. Na drugim miejscu wśród celów i dążeń Polaków znajdują się aspiracje statusowo-materialne (34% wyborów, w tym poprawa sytuacji materialnej, podróże). Dla 25% ankietowanych istotne są aspiracje zawodowe, znalezienie, zachowanie lub zmiana pracy, czerpanie satysfakcji z pracy²⁴. Wyniki tych badań znajdują odzwierciedlenie w hierarchii wartości większości grup społecznych, także formacji mundurowych.

Wśród wartości codziennych, które badani funkcjonariusze uznawali za najbardziej istotne w życiu, praca zawodowa i finanse znajdują się w cieniu życia rodzinnego. Mimo, że specyfika pracy w Służbie Więziennej niejednokrotnie wymaga podporządkowania życia rodzinnego pracy, to rodzina znajduje się w centrum wartości funkcjonariuszy.

5. Wartości uroczyste funkcjonariuszy Służby Więziennej

Na znaczenie wartości uroczystych wskazuje Stanisław Ossowski. Są one odczuwane jako pewna wartość odświętna, która ujawnia się w wyjątkowych momentach i sprawia, że człowiek uwalnia się od trosk życia codziennego²⁵. Niektóre przedmioty i zdarzenia są niecodzienne zarówno dlatego, że są rzadsze, ale także dlatego, iż mają patetyczny, podniosły charakter²⁶. Wartości uroczyste nie muszą być przeżywane intensywniej niż codzienne, ale są doświadczane inaczej. Ponadto reakcje ludzi względem wartości codziennych są raczej chwilowe, natomiast względem wartości uroczystych pozostawiają zazwyczaj trwalsze skutki w ludzkiej psychice, o ile były faktycznie przeżyte przez daną osobę. Przeżycia względem wartości uroczystych są szanowane przez środowisko społeczne, które ma dla jednostki autorytatywny charakter. Wartości budzące uznanie środowiska społecznego dotyczą przeważnie tych spraw, które potencjalnie mogą być przeżywane podobnie przez całą zbiorowość. Natomiast wartości codzienne obejmują wydarzenia, które dotyczą indywidualnej osoby i nie są aż

²³ Tamże.

²⁴ *Aspiracje Polaków w latach 1998, 2008 i 2018. Komunikat z badań CBOS, BS/148/2018*, Warszawa 2018, s. 1–3.

²⁵ S. Ossowski, *dz. cyt.*, s. 88.

²⁶ Tamże, s. 89.

tak szanowane przez środowisko społeczne, jak przeżycia względem wartości uroczystych²⁷. Aby można było wskazać wartości uroczyste, zapytano respondentów, dla których z wymienionych wartości byłoby w stanie narażać życie. Pozwala to określić podniosły charakter części z nich i traktowanie ich jako mających uroczysty, niecodzienny charakter.

Tabela 4. Wartości, dla których warto narażać życie (dane w %)

Wartość	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
ratowanie bliskich osób	97,5	1,6	0,9
wolność	84,7	6,7	8,5
ratowanie życia ludzkiego	84,6	4,5	11
pokój	71,9	13,0	15,1
ojczyzna	62,0	19,3	18,7
godność ludzka	60,6	13,3	26
sprawiedliwość	55,5	18,8	25,7
prawda	43,1	26,6	30,2
własne przekonania	41,1	29,1	29,8
własność/dobra materialne	28,0	48,4	23,6
religia	26,3	46,9	38,8
równość społeczna	25,1	36,1	38,8

Źródło: badania własne.

Aż 97,5% funkcjonariuszy uważa, że warto narażać życie dla ratowania bliskich osób. Na drugim miejscu znajdują się dwie wartości: wolność (84,7%) i ratowanie życia ludzkiego (84,6%). W dalszej kolejności ceniono pokój (71,9%), ojczyznę (62%), godność ludzką (60,6%), sprawiedliwość (55,5%), prawdę (43,1%), własne przekonania (41,1%), własność/dobra materialne (28,0%), religię (26,3%) i równość społeczną (25,1%).

Średni wskaźnik aprobaty dla wartości uroczystych wynosi 56,7%. Według przeciętnego wskaźnika aprobaty wartości uroczystych, mężczyźni trochę częściej niż kobiety deklarowali gotowość poświęcenia życia w ich obronie (56,9% mężczyzn i 54,5% kobiet). Różnice zaznaczyły się w odniesieniu do kilku wartości: ojczyzny (62,7% wobec 54,1%), religii (27,5% wobec 13,5%), własności i dóbr materialnych (28,6% wobec 21,6%) i własnych przekonań (41,7% wobec 35,1%). Warto zauważyć, że w dwóch odpowiedziach zaznaczyła się przewaga kobiet w stosunku do mężczyzn: równość społeczna (29,7% wobec 24,7%) i prawda (50,0% do 42,5%).

²⁷ Tamże, s. 90–91.

Deklaracje na temat częstotliwości uczestnictwa w nabożeństwach również mają wpływ na odpowiedzi respondentów wyrażające ich gotowość do obrony konkretnych wartości uroczystych. Przeciętny wskaźnik aprobaty dla osób regularnie praktykujących wyniósł 58,3%, zaś dla deklarujących się jako niewierzące 46,8%. Duża przewaga osób regularnie praktykujących w stosunku do niepraktykujących w deklaracjach do gotowości narażenia życia w obronie wartości odnosi się zwłaszcza do kilku z nich: prawdy (45,5% wobec 26,4%), ojczyzny (64,6% wobec 47,1%), sprawiedliwości (57,1% wobec 44,2%), równości społecznej (26,4% wobec 13,7%), religii (30,4% wobec 0%), pokoju (75,1% wobec 56,6%), godności ludzkiej (61,8% wobec 51%), ratowania życia ludzkiego (87,2% wobec 73,1%). Warto podkreślić, że zaledwie 30,4% osób zadeklarowanych jako regularnie praktykujące wyraziło gotowość narażenia życia w obronie religii.

6. Zakończenie

Współcześnie wartości są postrzegane jako fundament dobrego społeczeństwa. Jeśli wartości jednostki są zgodne z wartościami instytucji społecznych, panują wówczas optymalne warunki do budowania porządku społecznego²⁸. Zakłady karne są specyficznymi instytucjami, które wymagają podjęcia refleksji nad spójnością wewnętrznych przekonań ich pracowników z celami organizacji. Służba Więzienna z jednej strony zapewnia ład i bezpieczeństwo, izoluje przestępców, z drugiej strony zaś podejmuje działania wzbudzające w skazanych wolę współdziałania w kształtowaniu postaw społecznie oczekiwanych.

Mimo że Służba Więzienna jest przedmiotem różnych badań, kwestia wartości nadal pozostaje na ich marginesie. Zainteresowanie tematem Służby Więziennej częściej skupia się wokół zagadnień związanych ze stresem i wypaleniem zawodowym²⁹, roli funkcjonariuszy w systemie więziennictwa³⁰ czy etyki zawodowej funkcjonariuszy³¹, w którą wpisują się wartości.

²⁸ M. Bogunia-Borowska, *Życie w dobrym społeczeństwie. Wartości jako fundament dobrego społeczeństwa*, w: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. Bogunia-Borowska, Kraków 2015, s. 20.

²⁹ Zob. R. Poklek, A. Piotrowski, *Stres zawodowy personelu więziennego pionu ochronnego i wychowawczego*, w: *Metodologiczne problemy w badaniach grup dyspozycyjnych*, red. J. Maciejewski, M. Stochmal, Wrocław 2014, s. 377–401.

³⁰ Zob. M.M. Urlińska, M. Urlińska, *Funkcjonariusz służby więziennej – obszary problemów wpisanych w rolę społeczną*, „Pedagogia Christiana” 2015, nr 2/36, s. 125–141; M. Kuć, *Rola służb penitencjarnych w polityce kryminalnej*, w: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2004, s. 51–64.

³¹ Zob. J. Rejman, *Źródła etyki zawodowej wychowawcy penitencjarnego. Wybrane propozycje*, w: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2004, s. 147–162; P. Perska, M. Sadowska, *Rola etyki zawodowej w pracy*

Przeprowadzone badania ukazują specyfikę wartości codziennych i uroczystych funkcjonariuszy Służby Więziennej, a także ich zróżnicowanie ze względu na pewne cechy społeczno-demograficzne. Wśród wartości codziennych dominują wartości postmaterialistyczne. Funkcjonariusze najbardziej cenią szczęście rodzinne, zdrowie i miłość. Osoby będące w związkach małżeńskich przypisują większe znaczenie rodzinie niż osoby stanu wolnego. Respondenci nie chcieliby zrezygnować przede wszystkim z ukochanej osoby, założenia rodziny i dobrej opinii. Wśród dążeń i celów życiowych wymieniają przede wszystkim szczęście rodzinne, stabilizację i osiągnięcie dobrych warunków materialnych, przy czym podczas określania najważniejszych celów wysoki status materialny schodzi na dalszy plan. Szczęście rodzinne okazuje się najistotniejsze dla osób mających współmałżonków, a także regularnie praktykujących.

Wśród wartości uroczystych, dla których warto narazić życie, funkcjonariusze najczęściej wymieniali ratowanie bliskich, wolność i ratowanie życia ludzkiego. Mężczyźni wyrażali większą gotowość do ich obrony niż kobiety, podobnie jak osoby częściej praktykujące w porównaniu do niepraktykujących.

Poznanie wartości istotnych dla funkcjonariuszy pozwala na efektywne zarządzanie personelem, a także opracowanie takiej strategii rozwoju zawodowego, która umożliwi pogodzenie życia zawodowego z prywatnym i czerpanie satysfakcji w obu obszarach.

Bibliografia:

- Bogunia-Borowska M., *Życie w dobrym społeczeństwie. Wartości jako fundament dobrego społeczeństwa*, w: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. Bogunia-Borowska, Kraków 2015, s. 13–45.
- Dukaczewski E.J., *Historia rozwoju praktyki resocjalizacyjnej w Polsce i na świecie*, w: *Resocjalizacja: teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2008, s. 31–73.
- Itrich-Drabarek J., *Etyka zawodowa funkcjonariuszy służb państwowych*, Warszawa 2016.
- Jaki P., *Zatrudnienie skazanych w Polsce na tle porównawczym. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95, s. 79–98.
- Kluckhohn C., *Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification*, w: *Toward a General Theory of Action*, red. T. Parsons, E. Shils, Cambridge 1951, s. 388–433.
- Kokiel A., *System wartości życiowych szeregowych funkcjonariuszy Policji w dobie intensyfikacji zmian społeczno-kulturowych*, w: *Szeregowcy w grupach dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza zawodu i jego roli w społeczeństwie*, red. J. Maciejewski, A. Krasowska-Morut, A. Rusak, Wrocław 2009, s. 267–272.

funkcjonariuszy Służby Więziennej, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 84, s. 63–73; J. Itrich-Drabarek, *Etyka zawodowa funkcjonariuszy służb państwowych*, Warszawa 2016; M. Kruska, *Etyka zawodowa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013, s. 84–91.

- Kruszka M., *Etyka zawodowa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej*, w: *Zasady etyki zawodowej w służbach mundurowych*, red. P. Józwiak, K. Opaliński, Piła 2013, s. 84–91.
- Kuć M., *Rola służb penitencjarnych w polityce kryminalnej*, w: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2004, s. 51–64.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2007.
- Mariański J., *Etos pracy bezrobotnych*, Lublin 1994.
- Mrozek K., *Zmiany w dozorcze elektronicznym wprowadzone w 2018 roku*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 99, s. 5–17.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 1967.
- Perska P., Sadowska M., *Rola etyki zawodowej w pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 84, s. 63–73.
- Piwowarski W., *Wartości podstawowe*, „Pielgrzym. Pismo Katolickie” 1993, nr 7.
- Poklęk R., Piotrowski A., *Stres zawodowy personelu więziennego pionu ochronnego i wychowawczego*, w: *Metodologiczne problemy w badaniach grup dyspozycyjnych*, red. J. Maciejewski, M. Stochmal, Wrocław 2014, s. 377–401.
- Rejman J., *Źródła etyki zawodowej wychowawcy penitencjarnego. Wybrane propozycje*, w: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2004, s. 147–162.
- Sarzała D., *Resocjalizacyjny wymiar dozoru elektronicznego jako nieizolacyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. 35, z. 2, s. 159–175.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Szymczyk J., *Wartości a zachowania i działania społeczne*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości: idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Lublin 2012, s. 9–35.
- Urlińska M.M., Urlińska M., *Funkcjonariusz służby więziennej – obszary problemów wpisanych w rolę społeczną*, „Pedagogia Christiana” 2015, nr 2/36, s. 125–141.
- Wardzała-Kordyś J., Perchla-Włosik A., *Funkcjonariusze Służby Więziennej. Wybrane aspekty socjologiczne*, w: *Grupy dyspozycyjne w obliczu Wielkiej Zmiany: kulturowe i społeczne aspekty funkcjonowania w świetle procesów integracyjnych*, red. J. Maciejewski, M. Bodziany, K. Dojwa, Wrocław 2010, s. 507–515.
- Zagórski Z., *Spółczesność transformacyjna. Klasy i warstwy Polski postkomunistycznej*, Wrocław 1997.
- Cele i dążenia życiowe Polaków. Komunikat z badań CBOS, BS/161/2010*, Warszawa 2010.
- Wartości i normy. Komunikat z badań CBOS, BS/111/2013*, Warszawa 2013.
- Aspiracje Polaków w latach 1998, 2008 i 2018. Komunikat z badań CBOS, BS/148/2018*, Warszawa 2018.

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie wartości funkcjonariuszy Służby Więziennej, którzy pełnią służbę w instytucji totalnej, a jednocześnie stanowią jedną z grup dyspozycyjnych. Wartości codzienne i uroczyste zostaną omówione w świetle badań socjologicznych zrealizowanych wśród funkcjonariuszy pracujących w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności, a także porównane z wybranymi dostępnymi badaniami na temat wartości. Od lat 90. XX w. w polskim więziennictwie dokonały się daleko idące przemiany. Najbardziej wyraźne zmiany można dostrzec w postrzeganiu roli więzień. Głównym celem kary pozbawienia wolności nie jest już odwet na przestępcy. Współcześnie więzienie powinno stanowić przede wszystkim miejsce jego poprawy. Jednocześnie zmieniły się oczekiwania wobec personelu więziennego. Funkcjonariusze stali się łącznikiem ze społeczeństwem. Obecnie funkcjonariuszom stawiane są wysokie wymagania, również w obszarze etyki zawodowej. Dlatego ważne jest określenie, jakimi wartościami kierują się pracownicy więziennictwa, ponieważ

to właśnie wartości determinują zarówno wybory dokonywane w życiu prywatnym, jak i zawodowym, zwłaszcza w trudnych warunkach służby w instytucji totalnej.

Słowa kluczowe: wartości, Służba Więzienna, grupa dyspozycyjna

Values of Prison Service Officers

Summary

The aim of this paper is to present values of Prison Service officers, who work in the total institution and thereby constitute one of the dispositional groups. The so called “common” and “higher” values will be discussed in the light of sociological research carried out among warders working directly with the inmates, as well as compared with selected research on values, available in sociological literature. Since the 1990s. in Polish penitentiary system far-reaching transformations have been made. The most significant alterations are to be found in the way prison role as an institution is being perceived. The main purpose of an imprisonment sentence is no longer viewed as retaliation taken on the offender. Nowadays prison is perceived as a place of improvement. At the same time, expectations for prison staff have changed as well. Warders became mediator of those imprisoned with the rest of society. Currently, prison officers are being faced with high expectations, also in the field of professional ethics. It is therefore significant to identify anew values that make up the axiological foundations of prison service, as values determine the criteria of decision making in both private and professional life, particularly under the demanding circumstances of work in total institution.

Key words: values, Prison Service, dispositional group
